

Самуйлік Микола Миколайович

Інститут політичної відповідальності держави та його сучасні гібридні деформації

УДК 321.01/02
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-2-61-65>

Самуйлік Микола Миколайович
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії, історії і
політології
Одеського державного аграрного
університету
вул. Пантелеймонівська, 13, м. Одеса,
Україна

У статті надається теоретичний аналіз інституту політичної відповідальності держави та розглядаються його гібридні деформації в сучасних умовах. Досліджено гібридні чинники впливу на механізм політичної відповідальності в Україні. З'ясовано, що гібридні деформації політичної відповідальності є причиною виникнення кризи існуючого механізму влади та створюють умови для ведення гібридної війни, є загрозою в процесі трансформації авторитарної політичної системи країни до демократичної. Їх подолання й попередження нових таких деформацій у нашій державі є життєвою необхідністю.

Ключові слова: політична відповідальність держави, гібридні деформації, змішана форма політичної відповідальності (парламентсько-президентська, президентсько-парламентська).

Вступ. Актуальною у світовому політичному процесі стала проблема гібридних деформацій політичної відповідальності. Вона є першочерговою в Україні. Побудова самостійної державності, що не має сучасного дієвого механізму політичної відповідальності, є суперечливою й небезпечною для демократичного шляху розвитку. Проблема набула своєї гостроти після 2010 р., коли розпочалось активне повернення України до авторитарного політичного режиму. Це зумовлено значним розривом між проголошеними цілями політичного розвитку України та реальною практикою. Головною метою політичної влади стало повернення до старої президентсько-парламентської форми правління та відповідного механізму політичної відповідальності, який уже отримав певні гібридні деформації. На відміну від революції 2004 р., що сприяла демократизації країни, подальший політичний режим за президентства В. Януковича був поверненням до авторитаризму.

Вектор розвитку нашої держави знову змінив Євромайдан. Однак запровадження парламентсько-президентської форми правління ще не означає автоматичне створення парламентсько-президентської форми політичної відповідальності. Її необхідно будувати. Без її вирішення неможливий подальший демократичний розвиток України. Вітчизняні та зарубіжні науковці розглядають це як стадію переходу від авторитарного до демократичного режиму з постійними коливаннями в один чи інший бік. Відсутність у суспільстві необхідного рівня політичної відповідальності призвела до її гібридної деформації, виникнення кризи існуючого механізму політичної влади та створення на цій основі умов для гібридної війни. Аналіз гібридних деформацій політичної відповідальності в процесі політичного транзиту, що полягає в трансформації авторитарної політич-

ної системи країни до демократичної, з'ясування передумов і сприятливих факторів, виявлення сучасних загроз для демократії, їх подолання та попередження нових у нашій державі зумовляють актуальність обраної теми дослідження та її значимість як для політичної теорії, так і для практики.

Мета та завдання. Метою статті є розгляд інституту політичної відповідальності держави та його гібридних деформацій у сучасних умовах.

Для її досягнення необхідно виконати такі завдання дослідження:

- визначити форми діяльності інституту політичної відповідальності держави в сучасних умовах;
- розкрити основні чинники впливу на рівень політичної відповідальності в Україні.

Методи дослідження. Основою дослідження є такі методи, як структурно-функціональний, інституційний, порівняльний, історичний та емпіричний. Метод структурно-функціонального аналізу дав змогу вивчити функції й місце політичної відповідальності в політичній системі суспільства. Інституційний метод дав можливість проаналізувати специфіку інституціоналізації політичної відповідальності, визначити її гібридні деформації в сучасному суспільстві. Історичний метод використовувався під час аналізу світового та вітчизняного досвіду демократичних і недемократичних переходів та змін політичної відповідальності, а також факторів, що їм сприяють. Порівняльний метод дав змогу дослідити закономірності та специфічні риси гібридних деформацій у різних регіонах під час трансформаційних процесів.

Дослідженню політичної відповідальності присвячені роботи таких учених, як С. Андреев, С. Балан, Н. Гедікова, І. Кресіна, Г. Малкіна, В. Мельніченко, В. Торяник, І. Черленяк,

Г. Терещенко, О. Черниш та інші. Проблемами вивчення гібридних деформацій політичних режимів займалися такі видатні зарубіжні вчені, як А. де Токвіль, С. Хантінгтон та інші [5; 6]. Серед вітчизняних науковців, які розглядали окреслені питання, варто назвати Ю. Дзюбенко, С. Наумкіну та інших [2; 4].

Результати. Історично політична відповідальність виникає в системі соціальної відповідальності, де суб'єкти суспільства мають право вільно вибирати в будь-яких умовах оптимальний варіант поведінки, що відповідає суспільному прогресу та пов'язана з контролем і відповідними санкціями за наслідки своєї діяльності перед суспільством і його інститутами. Специфіка політичної відповідальності зумовлена своєрідністю політичних відносин, що виникають у зв'язку з діяльністю соціальних суб'єктів та індивідів у процесі одержання, утримання й використання політичної влади на всіх рівнях (державному, регіональному, місцевому). Отже, політична відповідальність цих суб'єктів завжди зумовлена владними функціями та виникає під час вироблення й проведення ними в життя тієї чи іншої політичної діяльності. У змісті політичної відповідальності розрізняють об'єктивний і суб'єктивний складники, а під час функціонування – суб'єкт, об'єкт та інстанції [3, с. 12]. Суб'єктами політичної відповідальності є органи державної влади, політичні партії та організації, політичні лідери, тобто всі безпосередні учасники політичного процесу, усі, хто виробляє політику й проводить її в життя.

Об'єктом політичної відповідальності є діяльність тих чи інших суб'єктів, які пов'язані з організацією, здійсненням і розвитком політичної влади, з виробленням та проведенням у життя політичних програм, що відображають напрями й цілі розвитку суспільства. Суб'єкти звітують за свої дії перед іншими суб'єктами, так званими інстанціями. Інстанціями можуть бути окремі особи, соціальні групи та верстви населення, певне суспільство, людство загалом, політичні організації й установи в процесі виконання ними функцій контролю та санкціонування певної політики.

Дослідження політичної відповідальності передбачає насамперед розгляд її структури. Вона являє собою сукупність елементів та їх стійких, закономірних зв'язків, що забезпечують збереження основних властивостей системи за різних зовнішніх і внутрішніх змін. Залежно від суб'єкта – носія політичної відповідальності її структурними компонентами є політичні потреби, інтереси, політичні погляди, уявлення, переконання й ідеали, політичні способи та форми спілкування соціального суб'єкта, які розглядаються з позицій відповідальності результатів їх

політичної діяльності. З позиції об'єктивних відносин відповідальної залежності, а також місця й ролі в системі зазначених елементів у політичній відповідальності видимі її основні рівні – державний, громадянський (рівень громадянського суспільства) та індивідуальний. У кожному з них можна виділити певні підструктури. На державному рівні – підструктури президента, уряду, парламенту, регіональних і місцевих органів влади, а також політичних організацій та установ; у політичній відповідальності громадянського суспільства – підструктури політичних партій, суспільно-політичних рухів, класових, етнічних, релігійних та інших утворень, що входять завдяки своїй діяльності до сфери політичних відносин; на індивідуальному рівні – підструктури політичної відповідальності громадянина, виборця, чиновника, члена політичної партії, професійного політика, політичного лідера тощо. У реальній суспільно-політичній практиці всі структурні компоненти політичної відповідальності перебувають у взаємному зв'язку, взаємодіють і розвиваються. При цьому кожен компонент у свою чергу є системним та має власну структуру. Сутнісні компоненти визначають змістові. У своїй діалектичній єдності вони складають системну цілісність, рівень досконалості якої визначає ефективність усього політичного життя країни. Реалізація політичної відповідальності здійснюється через політичну систему суспільства. Центральним її інститутом є держава, яка утворює державний рівень політичної відповідальності, є головним суб'єктом та інстанцією відповідальності як для всього суспільства, так і для окремих осіб. Її роль визначається основним функціональним призначенням – володінням публічною владою щодо здійснення управління суспільством від імені народу за допомогою правових норм і монопольним правом на використання силових засобів. Таким чином, політичною відповідальністю держави є відповідальність її організацій та установ за розподіл і здійснення політичної влади на всій території країни, за вироблення й проведення в життя політичних програм розвитку, визначення шляхів їх реалізації [3, с. 26].

На інститут політичної відповідальності держави впливають різні фактори, найбільш суттєвими з яких є форма правління, організаційно-територіальний устрій, політичний режим. Насамперед політична відповідальність держави є найбільш специфічною «формою правління», тобто способом організації влади, порядком її створення й дії. Історично першою була монархічна форма правління, за якої влада монарха була одноосібною, спадковою, необмеженою або частково обмеженою та відповідально не залежала від підданих. Деякі із сучасних країн збері-

гають таку форму правління, як парламентська монархія. Однак сам механізм політичної відповідальності зазнав суттєвих змін, що зумовили розширення кількості інстанцій відповідальності для глави держави в сучасних Великобританії, Японії, Бельгії та інших країнах.

У республіці політична відповідальність є колегіальною. Вона зумовлена розподілом влади на законодавчу, виконавчу й судову. Кожна з гілок влади – суб'єкт політичної відповідальності. Їх специфіка багато в чому визначається формами правління (президентською, парламентською та змішаною).

У президентській республіці вищим суб'єктом та інстанцією політичної відповідальності є президент. Він має право відставки уряду або окремих його членів, припинення законодавчої функції парламенту шляхом накладення вето на прийняті останнім закони. Парламент не є інстанцією відповідальності щодо уряду. Вважається, що прикладом такої системи політичної відповідальності є нині США.

У парламентській республіці вищою інстанцією політичної відповідальності є парламент. Він обирає главу держави – президента, формує та призначає уряд. Парламент має право відправити у відставку весь уряд чи окремих його членів.

За змішаної форми правління в республіках центральні органи функціонують за парламентською схемою, владні повноваження регулюються законодавством, за яким парламент є інстанцією відповідальності для президента, і навпаки. У змішаній республіці розрізняють дві форми політичної відповідальності – президентсько-парламентську та парламентсько-президентську. Визначаються вони залежно від функцій, які покладені на вищих суб'єктів політичної відповідальності. Так, за президентсько-парламентської форми правління президент є главою держави, обирається на всенародних виборах та очолює виконавчу владу, особисто пропонує прем'єр-міністра й формує уряд, який обов'язково повинен затверджуватись парламентом. Поряд із президентом діють прем'єр-міністр та уряд, відповідальний перед парламентом і підконтрольний президентові. Президент може розпустити законодавчий орган після консультації з прем'єр-міністром і головами палат. Парламентсько-президентська форма політичної відповідальності виникає, коли главою держави є президент, виконавча влада належить уряду на чолі з прем'єр-міністром. Президент обирається на всенародних виборах, проте уряд призначає не на свій розсуд, а з представників партій чи коаліції партій, які мають більшість місць у парламенті.

Полігоном для випробувань змішаної форми політичної відповідальності стала Україна. Саме в цьому разі змішана форма політичної від-

повідальності має гібридний характер. Тобто вона поєднує ознаки парламентської та президентської форм. Пошуки дієвого механізму політичної влади не дали очікуваних результатів. Трансформація політичної відповідальності в межах запропонованих форм привела до гібридної деформації. Після прийняття Конституції України в 1996 р. наша держава отримала першу гібридну президентсько-парламентську форму політичної відповідальності. Її застосування мало як позитивні, так і негативні наслідки.

Після тривалих консультацій різних політичних сил було розпочато політичну реформу, яка не завершилась донині. Зміни до Конституції України в 2004 р., які ухвалила Верховна Рада України 403 голосами «за», запровадили парламентсько-президентську форму політичної відповідальності на вищому рівні. Президент став призначати уряд із представників партій, які сформували більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Однак політична реформа на регіональному рівні була загальмована. Зміни до Конституції України стосовно реформування системи місцевого самоврядування не були ухвалені. Україна отримала гібридне «двовладдя», тобто гібридну деформацію політичної влади. Механізм політичної відповідальності також був заблокований. Незважаючи на новий статус президента, а отже, і новий обсяг політичної відповідальності, повноваження місцевих державних адміністрацій не змінилися. Вони продовжили функціонування за старим механізмом. Це тривало до чергових виборів.

З метою повернення повноважень президента нова влада продовжила політичну реформу «по-новому». 30 вересня 2010 р. Конституційний Суд України скасував зміни до Конституції України 2004 р., визнавши їх неконституційними. Знову почала діяти Конституція України 1996 р. Було повернено президентсько-парламентський механізм політичної відповідальності, проте з урахуванням інтересів нової влади. Його застосування в нових умовах і привело до нової політичної кризи й гібридної війни.

21 лютого 2014 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України», за яким чинною стала Конституція України зі змінами й доповненнями від 8 грудня 2004 р. [1]. Україна знову отримала парламентсько-президентську форму політичної відповідальності та розпочала запровадження принципу децентралізації влади. 3 березня 2015 р. Президент України П. Порошенко створив Конституційну Комісію щодо розробки змін до Основного Закону. У результаті роботи комісії було підготовлено та прийнято Верховною Радою України законопроект щодо децентралізації влади

в Україні. Цей законопроект передбачає, що територія України поділяється на громади, скасовується інститут голів місцевих державних адміністрацій, утворюються виконавчі органи місцевого самоврядування, запроваджується інститут префектів. Таким чином, повинен запрацювати новий механізм політичної відповідальності держави з новими політичними акторами як суб'єктами політичної відповідальності. Україна, як і більшість пострадянських країн, оголосила про перехід до демократії та запровадження перехідного політичного режиму. Через відсутність необхідних умов стадія консолідації демократії не відбулась у більшості країн, що стало основою для повернення елементів авторитаризму та становлення гібридних режимів.

Висновки. Теоретичний аналіз інституту політичної відповідальності держави, розгляд його деформацій у сучасних умовах і дослідження гібридних чинників впливу на механізм політичної відповідальності в Україні дають змогу сформулювати деякі висновки та практичні рекомендації з проблеми:

1) у системі політичної відповідальності суспільства центральним її інститутом є держава. Вона є головним суб'єктом та інстанцією відповідальності як для всього суспільства, так і для окремих осіб. Її роль визначається основним функціональним призначенням – володінням публічною владою щодо здійснення управління суспільством від імені народу за допомогою правових норм і монопольним правом на використання силових засобів. Політична відповідальність держави – це відповідальність її організацій та установ за розподіл і здійснення політичної влади на всій території країни, за вироблення й проведення в життя політичних програм розвитку, визначення шляхів їх реалізації;

2) на інститут політичної відповідальності держави впливають такі найбільш суттєві фактори, як форма правління, організаційно-територіальний устрій, політичний режим. Політична відповідальність держави – це найбільш специфічний феномен, який залежить від способу організації влади, порядку її створення й дії;

3) Україна на початок ХХ ст. отримала гібридне «двовладдя», тобто гібридну деформацію політичної влади. Механізм політичної відповідальності також був заблокований. Реформування системи місцевого самоврядування не було ухвалене. І хоча в 2014 р. Україна знову отримала парламентсько-президентську форму правління, сам механізм політичної відповідальності все-таки не став більш досконалим і потребує значних змін;

4) до загроз демократичних перетворень в Україні належать такі явища: незавершеність політичної реформи; відсутність дієздатної системи розподілу гілок влади; суперечливість і недосконалість існуючого законодавчого процесу; відсутність потужного середнього класу; низький рівень розвитку економіки; несформованість в Україні основних інститутів громадянського суспільства; відсутність єдиної політичної нації; регресивний напрям розвитку процесу демократизації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254/96-ВР (зі змінами й доповненнями) / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Дзюбенко Ю. Феномен гібридних режимів в сучасному політичному просторі: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. О., 2016. 24 с.
3. Самуйлік М. Політична відповідальність суспільства: монографія. О.: ВМВ, 2010. 172 с.
4. Наумкіна С. «Третя хвиля» демократизації: підсумки і перспективи. Аналіз зарубіжних концепцій. Політичний менеджмент. 2004. № 2. С. 162–170.
5. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. М.: Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.
6. Токвиль А. де. О демократии в Америке / пер. с франц. М.: Прогресс, 1992. 560 с.

REFERENCES:

1. (1996) Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254/96-VR (zi zminamy y dopovnenniamy) [The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No 254/96-VR (with amendments and supplements)]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, no 30, art. 141.
2. Dziubenko, Yu. (2016) Fenomen hibrydnykh rezhymiv v suchasnomu politychnomu prostori [The phenomenon of hybrid regimes in the modern political space]. Author's abstract. Odesa [in Ukrainian].
3. Samuilik, M. (2010) Politychna vidpovidalnist suspilstva: monohrafiia [Political responsibility of society: monograph]. Odesa: VMV [in Ukrainian].
4. Naumkina, S. (2004) "Tretia khvylia" demokratyzatsii: pidsumky i perspektyvy. Analiz zarubizhnykh kontseptsii ["The third wave" of democratization: results and prospects. Analysis of foreign concepts]. Politychny menedzhment, No 2, pp. 162–170 [in Ukrainian].
5. Khantington, S. (2004) Politicheskii poriadok v menyayushchikhsya obshchestvakh [Political order in changing societies]. Moscow: Progress-Traditsiya [in Russian].
6. Tokvil, A. (1992) O demokratii v Amerike [About democracy in America]. Moscow: Progress [in Russian].

Institute of political responsibility of the state and its modern hybrid deformations

Samuilik Mykola Mykolaiovych

Candidate of Political Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy, History and Political Science of Odessa State Agrarian University
Panteleimonivska Str., 13, Odesa, Ukraine

The article gives a theoretical analysis of the institute of political responsibility of the state and examines its hybrid deformations in modern conditions. It is shown that various factors influence the institute of political responsibility of the state, the most significant of which are the form of government, the organizational-territorial structure, the political regime. First of all, the political responsibility of the state is the most specific "form of government", that is, the way of organizing power, the order of its creation and action.

A mixed form of government has own-hybrid nature. It combines signs of both a parliamentary republic and a presidential one. Therefore, its varieties are the presidential-parliamentary mechanism of political power and the parliamentary-presidential one. Accordingly, this form has a political responsibility. On its basis, a presidential-parliamentary institution of political responsibility of the state or a parliamentary-presidential one is formed.

The search for an effective mechanism of political power in Ukraine did not give the expected results. Transformation of political responsibility within its proposed forms led to hybrid deformation. The hybrid deformation of the Institute of Political Responsibility in Ukraine is the clan of the political elite, political corruption, the orientation of political "actors" solely on the leaders of the political parties that are their founders, the loss of communication between political forces and voters, and late and ineffective economic and social reforms.

It is found out that hybrid deformations are the cause of the crisis of the existing mechanism of power and create conditions for conducting a hybrid war, are a threat in the process of transformation of the authoritarian political system of the country into a democratic one.

The threats of democratic transformation in Ukraine include: the absence of a formed political nation; incompleteness of political reform; controversy and imperfection of the existing legislative process; lack of a powerful middle class; low level of economic development; lack of formation in Ukraine of the main institutions of civil society.

Key words: *political responsibility of the state, hybrid deformations, mixed form of political responsibility (parliamentary-presidential, presidential-parliamentary).*